

Seto naiste käsitöö

Maarja Sarv, Õie Sarv

Kirjeldus

Koos 20. sajandi lõpukümnenditel suurenenud huviga oma päritolu, traditsiooniliste kultuuride ja eluviiside vastu on märgatavalt enam hakatud tegelema ka seto traditsioonilise käsitööga. 20. sajandi esimesel poolel valmistatud rõivad hakkavad nüüdseks läbi kuluma ja katki minema, seega on tarvis üha enam uusi esemeid. Suurema osa seto naiste käsitööst moodustabki rahvarõivaste ja koduse tekstiili valmistamine. Kodutekstiili (rätid, vaibad, tekid jm) juures kasutatakse samu materjale, võtteid ja värve, mida rahvarõivaste puhul. Nii kätkeb seto naiste käsitöö endas näiteks kanga- ja vöökudumist, heegeldamist, tikkimist, õblemist ning nende tegevustega seonduvat, nagu materjalide tootmist ja töötlemist jms. Mõni traditsiooniline käsitöövõte on paremini säilinud, nagu näiteks heegeldamine, tikkimine ja kangakudumine. Tunduvalt vähem osatakse aga kasutada keerukamaid, spetsiifilisemaid tehnikaid või valmistada väga erilist materjali nõudvaid esemeid, nagu näiteks kududa *hammökäüse* (varrukad) ja linikuotsi, teha värvilist niplispitsi, punuda *pääviüid* (peavöö).

Setod võivad olla uhked oma esivanemate üle, kellest on jäänud nii muuseumidesse kui erakogudesse huvitavaid ja omanäolisi käsitsi valmistatud esemeid ja rahvarõivaid. Traditsiooniliste käsitööesemete tegemine on alati lähtunud praktilisest vajadusest. Nüüd, mil püütakse endisaegseid esemeid järele teha ja seeläbi taastada veel sadakond aastat tagasi täies elujõus olnud käsitöötraditsioone, nähakse, et vanale sarnast kvaliteeti, detailsust ja kompositsiooni on äärmiselt raske tabada. Käsitööoskused on Setomaal olnud kõrgel tasemel. Nendeni jõudmine nõuab nii aastatepikkust harjutamist ja asjatundlikku juhendamist kui ka traditsioonilise kvaliteediga materjale.

Traditsioonilises seto naiste käsitöös on kasutatud väga kindla kvaliteedi, tekstuuri, tugevuse ja toonidega materjale. Linane lõng oli peen ja ühtlane, samas kõrge kvaliteediga, mis võimaldas kududa ühtlaselt peent korrektsete koendäärtega, aga ka mustrisse sõkutud kangast. Jämedamast ja ebahütlasemast linasest materjalist kootud kangast valmistati igapäeva- ja tööriivaid, seda kasutati alusrõivasteks jms.

Värvilistel detailidel (näiteks pitsid) on väga kindlad kombinatsioonid: tumepunane, samblaroheline, puhas sinine, tibukollane, erkroosa, sügavlilla. Selline säravate toonidega värvigamma, värvide vahekord ja iseloomulikud mustrid viitavad õigesti kasutatuna visuaalselt seto käsitööle. Mõne käsitööeseme (kindad, vaibad, tekid jms) värvikasutus on veidi vabam. Ent nendegi puhul on kohe näha ja aru saada, et ese on setopärane, sest seto käsitööd iseloomustavad teatud mustrite suurused, värvide vahekord, toonid jms.

Tänapäeval võib traditsioonilise käsitööga tegelemine olla nii elatusallikas kui osa eluviisist. Tänu sellele on nii mõnigi näputöetehnika taas ellu äratatud: kangakudumine, värviline niplis- ja heegelpits jm. Paljusid innustab vanade käsitöövõtete uuel moel rakendamine, see pakub enam loominguulisi võimalusi.

Käsitööd tehes saadakse aru, et kaasaegsesse elukorraldusse nii palju aega ja vaeva nõudev tegevus kuigi kergelt ei sobitu. Mingil määral on sellest olukorrast, kus traditsioonilise käsitöö tegemine ei tasu end ära, välja aidanud käsitööühendused ja -seltsid (Seto Käsitüü Kogo, Väraska Käsitööselts Kirävüü), mis tugevdavad käsitöötegijate sidemeid, aitavad jagada teadmisi ja parandada infolevikut. Peamine traditsioonilise käsitöö tänapäeva sobitumise tugi on aga aineeline: erinevad toetused (näiteks Kultuurkapital) või käsitöö rajamine otseselt ärilistele eesmärkidele. Puhtalt tellimuspõhise käsitöö tegemine seab aga tihti surve alla asja traditsioonilise olemuse, sest lähtuma peab eelkõige tellija soovidest ja rahalistest võimalustest.

Edasiandmine ja –kandumine

Naiste käsitööoskuste edasiandmiseks on tänapäeval parim just traditsiooniline viis – emadelt ning vanaemadelt tütardele. Setomaal on tänini esmaste ja elementaarsete töövõtete edasiandjad just ema ja vanaema. Koduses keskkonnas käsitöö õppimine on loomulik: erinevad käsitöötehnikad omandatakse justkui märkamatuks. Kodus õpib laps seda, mida ta näeb: kui ema või vanaema teeb igapäevaselt käsitööd, saab ka laps need oskused otsekui iseenesest selgeks. Kui kodus aga käsitööga ei tegeleta, siis on peamine käsitööoskuste omandamise koht kool. Kui ema, vanaema või mõni sugulane õpetab selgeks esmased kudumise, heegeldamise, punumise, kangakudumise võtted, võime rääkida käsitööoskuste traditsioonilisest edasikandumisest pere naisliini pidi.

Traditsioonilises külaühiskonnas oli käsitöö tegemine elu harjumuspärane ja loomulik osa, kogu vajaminev valmistati ise. Tänapäeval kulub sobilike materjalide leidmiseks nii aega kui raha – see muudab traditsioonilise käsitöö võrdlemisi eksklusiivseks tegevusalaks. Isegi kõige tavapärasema materjali, nagu sobiliku villase lõnga, leidmine võib kujuneda keeruliseks. Lõngad peavad olema ühesuguse ja õige jämeduse, kvaliteedi ja tekstuuriga ning seejuures ka seto traditsioonilisele käsitööle iseloomulikes toonides. Kulukas ja vaevaline on ka käsitöötarvikute soetamine, sest poodides ei ole alati vajalikke esemeid saadaval või ei ole need piisavalt kvaliteetsed. See omakorda ei toeta traditsioonide laiemat levikut. Seto traditsioonilise käsitöö tegemine ja selle poole pürgimine on tänapäeval väga vaevarikas, kuna nõuab suurt pühendumist, järjepidevust ja kindlaid sihte. Samas on positiivne, et käsitöötegijate lapsed näevad, et käsitöö on igapäevaelu loomulik osa. Kui seto käsitööoskuste õpetamine oleks praeguseks täielikult klassiruumidesse „kolinud”, ei pruugiks see edaspidi taas peresiseseks muutudagi. Õnneks on praegu käsitöö ja sellega eksperimenteerimine moes ning üha enam on neid, kes on otsustanud oma aega ja raha traditsioonilise käsitöö tegemisse panustada.

Käsitöö tegemine ja isevalmistatud esemete kandmine on populaarne. Oma piirkonna eripära õpitakse tundma ka kooli käsitöötundides. Selline õpe juhatab noored teadlikult esivanemate käsitööoskuste ja teadmiste juurde tagasi. Väga hea käsitöö õppimise võimalus on koos vanematega erinevates õpitubades osalemine. Setomaa lasteaiad on käinud oma piirkonna muuseumides uudistamas ja lihtsamaid käsitöövõtteid proovimas. Näiteks Obinita muuseumis oli 2012. a talvel villapäev, kuhu tuldi terve perega.

Võimalikud ohud

Kaasajal eelistatakse tihti kiirust ja soodsat hinda. See tähendab, et paljusid varem käsitsi valmistatud materjale ja esemeid toodetakse tänapäeval tööstuslikult, muutes need isikupäratuks ja ühetaoliseks. Ajal, mil rahvarõivastega käidi igapäevaselt, oli tähtis, et iga muster oleks erinev, nüüd ei ole see enam eesmärk omaette. Niisamuti ei peeta enam kuigi oluliseks mustrite (kirjade) tähendust, mis on ajalooliselt endas kätkenud erinevaid sümboliteid – neid eriti ei tunti. Isegi pärimuskultuuri väärtustavate liikumiste sees levib arusaam, et piirkondlikud eripärad ei ole esmase tähtsusega. Nii sulandatakse kokku eri paikkondade pärimust. Võib oletada, et see tuleneb linnastumisest ja piirkondlike kogukondade lagunemisest.

Mustrid ehk kirjad ning värvitoonid ja nende asukoht rahvarõivastel on olnud paikkonniti erinev. Selle kaudu on iga rahvas olnud visuaalselt eristatav – omanäolisena teatud ja tuntud. Nii mustrid kui ka värvigamma on aegade jooksul vastavalt ajastu võimalustele ja moele muutunud. Tänapäeval mäletatakse veel mõne üksiku mustri, kõige enam kinnaste puhul, nimetust, kuid üldiselt on need teadmised ununenud. Seda näitab kas või juba see, et mustritesse suhtutakse väga vabalt: neid kasutatakse rahumeeli kohtades, kus neid varasematel aegadel ei olnud. Esemel mustri kaitse on inimeste teadvuses hägustunud, isegi kadunud. Esiplaanile on tõusnud mustri kaunistuslik funktsioon.

Kõigi tööde ja tegemiste juures on peetud oluliseks valmistamise aega ja kohta ning ornamentide asupaika, kuna iga kohakiri on oma eripära ja loogikaga. Näiteks *hammõkirja* (varruka mustrit) ei pandud linikuotsa kirjaks, sest tegemist on kaitsemaagiaga. Tänapäeval elatakse teistsuguste rütmide ja kohustuste järgi, mistõttu ei jälgita kuigipalju, kas käsitööd tehakse näiteks kasvava või kahaneva kuu ajal. Enamasti ei arvestata ka pühade ja nendega seotud käsitöö tegemise keeldude jm soovitustega. 21. sajandil elavad setod teistsuguste väärtushinnangute maailmas, kus ei tajuta või ei soovita enam teada varem hästi tuntud traditsioonilistest uskumustest pärinevaid keelde ja külaühiskonna elu määravaid reegleid. Üle Eesti ja samuti Setomaal on seto kiri kasutusel esteetilise värvilise kujundina, mida võib panna peaaegu kõikjale, kuhu autor soovib. See näitab traditsioonide muutumist ja nõrgenemist: hetkel sobivana tunduvad elemendid tuuakse kaasaega, ilma et seejuures arvestataks varasemate kasutus kontekstide ning tähendus seostega.

Traditsiooniliste käsitööoskuste taastamisel seistakse tihti probleemi ees, et ei leita vanale sarnast materjali. Näiteks seto naiste peavöö tegemise oskuse taastamine on täna katsetamise järgus, takistuseks on sobiva materjali (traditsioonilistes värvitoonides, sobiliku tekstuuri ja jämedusega lõnga) leidmine. Kui endisele analoogse tekstuuri, mahu, värvi ja kvaliteediga materjali ei leita ning taastoota seda ei osata või ei ole see võimalik, ei sarnane uus ese algsele. See ei ole enam nii ilus ja korrektne. Kui selliseid muudatusi üheaegselt palju sisse tuua, võib uus rahvarõivakomplekt vanast tunduvalt erineda.

Õpiku või pelgalt vanade esemete eeskujul tegemine ei pruugi anda soovitud tulemust: traditsioonilise käsitöö nüansid ja omapära eeldavad kogemusi ning eelteadmisi (näiteks

spetsiifilised tehnilised võtted, töövahendite optimaalne kasutamine, sobiliku kvaliteediga materjali valimise oskus, võimalike defektide ettenägemine ja ennetamine jms). Isegi kui väga palju erinevaid vanu käsitööesemeid läbi vaadata, võtteid proovida, tehnikaid katsetada, ei ole see garantiiks, et jõutakse kõigi endisaegsete nüansside ja nippideni. Meie esivanemate käsitöö peamised märksõnad on korrektsus ja peensus. Eks oli ka erandeid, kuna kõik ei olnud ühtviisi vilunud käsitöötegijad. Seega on nii muuseumides kui ka erakogudes esemeid, mis ei saaks kõige kõrgemat hinnet. Kuid valdavalt on jälgitud ja nõutud väga heatasemelist käsitööoskust.

Samuti jääb vajaka piirkondlike eripärade (värv, kompositsioon, asukoht jne) tundmisest. Kui segatakse eri piirkondade traditsioone linliku kultuuriga, ei pruugi tulemuseks olla setopärane käsitööese. Kui traditsioonidega ei tegelda pidevalt ja põhjalikult, võivad need kaduda. Säilivad just need oskused, mille järele on olemas praktiline vajadus. Samamoodi ununevad loomapidamisega seotud oskused, sest loomi jääb taludes üha vähemaks, heina praktiliselt enam käsitsi ei tehta, hääbunud on puurehade valmistamise oskus jne.

Toetamiseks astunud sammud

Seto käsitöötraditsioonide edasikandumine on pikka aega olnud madalseisus ning seetõttu on mitmed oskused kadunud. Siiski on õnnestunud mitmed unustusehõlma vajunud tehnikad taas ellu äratada. Näiteks oli hääbunud seto värvilise niplispitsi tegemise oskus, kuid üks huviline suutis juhuse läbi taastada ununenud töövõtted ning nüüdseks on see vana käsitööoskus Setomaale tagasi toodud. Katkemas oli ka seto *hammõkirjade* korjamise oskus, kuid õnneks on noored naised sellegi suutnud viimastelt teadjatelt üle võtta. Üks oluline taganttõukaja seto käsitöötraditsioonide elustamisel on kindlasti nii suurematel kui ka väiksematel üritustel ning koosviibimistel seto rahvarõivaste kandmise komme.

Kuna akadeemilist või süstemaatilisema iseloomuga traditsioonilise käsitöö õpet ei ole Setomaal välja kujunenud, peab iga huviline end ise harima, otsima eeskujusid ja õpetajaid, suhtlema teiste tegijatega, et saada vihjeid sobivate materjalide, töövahendite ning -võtete leidmiseks. Teadmisi saab seto käsitöö koolitustelt ja -kursustelt (Seto Kolledži Ühing, Seto Käsitöö Kogo, Kirävüü jm) ja individuaalse õppe raames (näiteks *Meistrilt sellile* õppimise programm või erainitsiatiiv).

Kuna kohalikke külakogukondi, mis kuni 20. sajandi keskpaigani omakultuuri alal hoidsid, on väheks jäänud, koondutakse seltsidesse ja ühingutesse, mis toetavad ühiste õppimise ja tegevuste kaudu traditsiooniliste oskuste püsimist. Riigipoolne projektipõhine rahaline abi aitab hääbuvaid kultuuriilminguid hoida ja ellu äratada. 2006. aastal loodi Setomaal kaks seto käsitööle pühendunud mittetulundusühingut: Seto Käsitöö Kogo ja Väraska Käsitööselts Kirävüü. Neist esimese eesmärk on seto traditsioonilisel käsitööl põhineva ettevõtluse arendamine käsitöötraditsiooni järjepidevuse ja säilitamise kaudu. Korraldatakse koolitusi, aidatakse huvilistel koostööd teha, laatadel kauplemas käia jms. Kirävüü koondab ja ühendab seto käsitööst huvitatud inimesi ning aitab oma liikmete tegevuse kaudu rahvuslike käsitöötraditsioonide järjepidevuse hoidmisele kaasa.

Seto traditsioonilisele käsitööle ja osavamatele tegijatele aitavad tähelepanu juhtida iga-aastased Seto Talumuuseumi seto värvilise pitsi päevad ja Seto Kuningriigi päevadel läbiviidav käsitöövõistlus, kus on kohapeal piiratud aja jooksul heegeldatud ning kootud väikseid esemeid. Paaril viimasel aastal on võisteldud seto suurrätide kudumises. Selliseks võistluseks on vajalik pikemaajaline etteteatamine. 2013. aastal toimus seto meeste sukkade kudumise võistlus.

Alates 2012. aastast antakse välja seto käsitöö kvaliteedimärki „Seto kimmäs”. Kategooria „Mustinõ” (endisaegne) märgistus näitab, et konkreetse eseme valmistas seto meister seto traditsioone järgides traditsioonilistest vahenditest. Kategooriat „S’ooaonõ” (tänapäevane) saavad taotlelda käsitöötegijad, kes loovad kaasaegseid esemeid, kasutades seejuures traditsioonilisi seto käsitöövõtteid, mustreid ja materjale. Seni väljastatud märkide kohta leiab info Seto Käsitöö Kogo veebilehelt (www.kogo.ee).